

**Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан
Манаш Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Северо-Казахстанский государственный университет
им. М.Козыбаева**

Жыры-сыры жүрегінде жазылған акын

**/Ұсынылатын библиографиялық көрсеткіш С.Шаймерденов- 85
жылдығына/**

Петропавловл , 2007

Оқырманға

Ұсынылып отырған көрсеткіш Қазақтың көрнекті жазушысы, қазақ әдебиетінің сыншысы, халық жазушысы Петропавл қаласының құрметті азаматты, Сафуан Шаймерденовтың туғанына 85 жыл толуына арналған

Мағұламат алфавиттік тәртіппен орналасқан Ақының өмірі мен шығармашылығы туралы ең соңғы басылымдар еңгізілген.

Көмекші құрал ұстаздарға, студенттерге және қалың оқырман қауымға арналған.

Сафуан Шаймерденов (1922-2007 жж.)

«Халқымыздың аяулы перзенті,
қазақ көркем сөзінің жұлдызы
жарық, тұғырлы тұлғаларының бірі
Сафуан Шаймерденовтің ардақты бейнесі
ел жүрегінде әрқашан сақталады».
Қазақстан Жазушылар одағы.

1922 жылы 15 сәуірде Солтүстік Қазақстан облыс, Преснов ауданы (қазіргі Жамбыл ауданы), Аманкелді ауылында дүниеге келген.

Орта мектепті бітірген соң, біршама уақыт өз ауылының орталау мектебінде мұғалім болды. Армия қатарында қызмет атқарды. 1942-1943 жж. Преснов аудандық комсомол хатшысы, 1942-1945 жж. «Ленин туы» тілші, әдеби қызметкер. 1950 жылы ҚазМУ-дің филология факультетін үздік бітірді. Содан кейін республикалық жастар газетінің Қарағанды обылысы бойынша тілшісі, 1952 жылы «Әдебиет және искусство» журналының бөлім бастығы, Қазақстан Жазушылар одағы проза секциясының меңгерушісі, 1955 жылы «Қазақ әдебиеті» газеті бас редакторының орынбасары, 1958-1960 жж. Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының хатшысы, 1970-1975 жж. Қазақ КСР Мәдениет министрлігі репертуарлық коллегиясының бастығы болған. «Болашаққа жол» атты алғашқы романы 1953 жылы жарық көрді. Бұл туынды кейін «Инеш» деген атпен орыс тіліне аударылды. «Өмір нұры» атты повестер цикліне тақырыбы, идеясы жағынан өзекті бір желі, бір нысанға бағындырылған алты повесть- «Мезгіл», «Қарғаш», «Өмір нұры», «Ит ашуы», «Мәжүнін тал» кіреді. Олар шетел тілдеріне әлденеше рет аударылған. «Қайдасың, Зарина?», «Қыр гүлі», «Әнім сен едің», «Марғау», «Төрт бойдақ, бір қыз», «Өкіл әке», «Түйе көтерген», «Аруана дүние» пьесалары көптеген қазақ театырларының саханасында қойылып келеді.

Үнді жазушысы Р.Тагордың «Күйреу», «Гәуірмақан» романдары мен «Алтын сағым» атпен жарық көрген әңгімелер жинағын, Л.Толстойдың «Альберт» повесін, беларусь драматургі А.Макаеноктың «Трибуналын», француз композиторы Эрве мен драматург А.Мильяждың «Түлкі бикеш» комедиясын аударған.

Қазақ әдебиеті туындыларымен бірге, оның үлкенді- кішілі қаламгерлермен бірге, Сафуан Шаймерденов аса көңіл қойып зертеген нәрсе аударма мәселесі. Аударма өнері жайында тиянақты ой қортып, ұзақ жылғы тәжірибеден шығатын түйіндерді анықтап, әртүрлі салыстырмалы пікірлерге тоқталған үлкен еңбегі «Көркем аударманың принципі неде», «Шолохов шығармалары қазақ тілінде» деген бірнеше мақаласы. Мұнда кейінгі көп талдау жасалған мақалаларында Сафуан Шаймерденов «Тынық Дон», «Көтерілген тың», «Құрыш қалай шынықты», «Тоқай» романдарының қазаша баламысын жіті тексеріп, тәуір жерлермен қатар, олпы-солпы дегендей, қабыспай жерлерін мол айтқан.

Сафуан Шаймерденов – үлкен әдеби тұлға. Оның шығармашылығы, қоғамдық белсенді қызметі тағы басқа қырлары көп нәрсе айтуға болады. «Жыл құсы» повесі 1974 жылы ВЦСПС пен КСРО Жазушылар одағының жұмысшысы тақырыбына арналған конкурсында жүлделі орынға ие болған. Ал Р.Тагордың «Күйеу» романының аудармасы үшін 1984 жылы Қазақстан Жазушылар одағының сыйлығын алады, «Ағалардың алақаны», «Әдеби толқындар» атты кітаптары үшін 1988 жылы Абай атындағы Мемлекеттік сыйлығын алады.

1992 жылы Қазақстан Республикасының халық жазушысы құрметті атағына ие болады. «Отан», «Құрмет Белгісі» орденінің иегері. Қызылжар (Петропавл) қаласының құрметті азаматы. Ұлы Мұхтар Әуезовтен тәлім алған, әдебиетімізге 50-жылдары келген тегеуренді толқынның алдыңғы сапында болған Сафуан Шаймерденов прозасына психологиясына қатпары мол, реалистік дүниелерімен қайталанбас қолтаңбасын қалдырды. Сөз зергері, психологиялық прозаның хас шебері Сафуан Шаймерденовтің көркем туындылары халқымен бірге жасай берері шүбәсіз. Жазушы әдебиеттегі интеллектуалдыққа

керемет үйір. Оның кейіпкерлері марғау, мимырт, керенау, бойкүйез жандар емес. Олар білімді олар болашақты ойлағыш, олар өнерді сүйетін өміршең тұлғалар. Мұның бір айғағы Жазушының өз бойынан табылушы еді. Адамға ерекше талапшыл, оның бойынан да табылушы еді. Адамға ерекше талапшыл, оның бойынан тек рухани тазалықты, мөлдірікті іздейтін С Шаймерденов шығармаларын да осындай шыншылдықпен жазатын. Жазушы сексенші жылдары да повесть жанырын бұрынғы өрінен де биікке көтерді. Бұл жылдары қаламы жорғалаған туған тілдің жүйрігіне арналған жазушы әдебиетімізде ерекше аталатын бірнеше повестермен оқырмандарымызды тағы да сүйсінітті. Сафуан шығармашылығында кейінгі жылдары жазылған «Ағалардың алақаны» атты әңгімелер повестер жинағы өз алдына бір төбе. Жазушыға Абай атындағы Мемлекеттік сыйлықты алып берген бұл кітабы қалың оқырманына бір- ақ сәтте тарап кеткені сондай «жақсы кітап сөреде жатып қалмайды» деген шындыққа көзінді жеткізеді.

С.Шаймерденов әдебиет сыны «Лирик жазушы», «Эстет жазушы» деп сипатайды. Жазушы соңау балаң шағында, қаламын ұштау кезінде лирикалық шығармалармен Бейімбет жолын жалғастырған Ғабене хат жазып, ақыл кеңес сұрауының сыры да осында шығар. Сафуан шығармаларының лирикалық әуезін оның өз қаламынан танымыз. Стилін проза мен поэзия арасындағы желімен тартататын Сафуан, соның өзінде ұлттық характер мен ұлттық психологияны шеберленген жазушыға тән сарабалдықпен кескіндеді. Мұндай шеберлікке жетісу оңай емес. Ол тілдің шұрайлығынан, ойдың алғырлығынан танымның тереңдігінен бастау алатын әдеби дария. Осы дарияны тудырған аз топтың арасында Сафуаның тұлғасы айрықша оқшау көрінеді.

Әдебиеттегі ар тазалығы, шынайлық әсемдік, мөлдірлік, кескін мен келісімнің келбеті сынды қасиеттерді өз бойына қондырған, өзгеден де соны талап ететін жазушы өзінің тұтастарынан алдағы ағаларынан лепті лебіз, жақсы баға, игілікті қошемет көргендіктен әдебиетіміздің шыңы

боларлықтай заңғарға көтерілген. Сондықтан біз Шаймерденовтің шыңы бар, заңғар жазушы деуге қақылымыз.

Еңбектердің әліпбилік көрсеткіші

- Болашаққа жол: роман- Алматы,.1953.-317 бет.
- Әдеби толқындар:Қазақ әдебиеті жайлы ойлар.- Жазушы,1986 .-320 бет.
- Екі томдық таңдамалы шығармалар.Бірінші том:Роман және повестер-Алматы: Жазушы,1978-392 бет.
- Екі томдық таңдамалы шығармалар.Екінші том:Роман және повестер-Алматы: Жазушы,1978.-412 бет.
- Өмір нұры: Повестер мен әңгімелер-Алматы: Жазушы, 1972.-453 бет.
- Төрт томдық шығармалар жинағы.-Алматы. Жазушы.т.1: роман және пьесалар.-1996.-480 бет.
- Төрт томдық шығармалар жинағы.-Алматы. Жазушы.т.2: Повестер, әңгімелер және пьесалар.-1997.-528 бет.
- Үнді елінің ұлы гуманисі: Р.Тагор//Жұлдыз.-1961.-5.- б.116-119
- Шындықты бетке айтамын: (Желтоқсан көтерілісінен кейін Қазақстан Компартиясы ОК бірінші хатшысы Г.Колбин қатысқан / Қазақстан Жазушылар одағының пленумында сөйлеген сөзі) //Айқын.-2006.-16 желтоқсан.

Өмірі мен шығармашылығы жайындағы әдебиеттер.

- Ақжігіт Ө. Өмір мен өнердегі адалдық: Сафуан Шаймерденов акын туралы. //Жалын.-2004.-6.- б.31-37
- Әдебиет тамыршысы еді: Жазушы Сафуан Шаймерденов туралы // Әдебиет айдыны.-2007.-1 наурыз

- Әбікенов М. Сафуан Шаймерденов шығармаларындағы диалогтың қолдану ерекшелігі. // Қазақ тілі мен әдебиеті.- 2006.-11.-б.85-88
- Байтоллаұлы Қ. С.Шаймерденовтің «Жыл құсы» повесіндегі деталь мен диалогтың мәні. // Қазақ тілі мен әдебиет.-2004.-4.-б.115-120.
- Елубаев С. Сафуан ағама бас иемін: жазушы Сафуан Шаймерденов туралы естелік// Айқын.-2007.-31 наурыз
- Қожахметов Б.Талант тағылымы:Қ.Р.халық жазушысы Сафуан Шаймерденов 80 жас. //Солтүстік Қазақстан.- 2002.-12 сәуір.
- Кестелі, көркем сөзбен аты мәлім,ұмытпас қазақ елі Сафуаның: Жазушы Сафуан Шаймерденов туралы естелік. //Солтүстік Қазақстан.-2007.-13 сәуір
- Мәмет С. Сөз сардары:жазушы Сафуан Шаймерденұлы туралы сөз //Егемен Қазақстан.-2003.-7 ақпан.
- Төкенұлы М. Сафуан Шаймерденов шығармаларындағы кейіпкер бейнесінің берілу жолдары: әдебиет // Қазақ тілі мен әдебиеті.-2006.-6.-б.63-69
- Шаймерденов Сафуан// Қазақстан жазушылары XX ғасыр:Анықтамалық.-Алматы: Ана тілі, 2004.-б. 331.
- Шаймерденов Сафуан// Қазақ әдебиеті: Энциклопедия.- Алматы: Білік, 1999.-б. 678.
- Шаймерденов Сафуан // Қазақ әдебиеті: Энциклопедиялық анықтамалық.-Алматы: Аруна, 2005.- б. 541
- Шаймерденов Сафуан// Қазақ әдебиеті: Энциклопедия.- Алматы: Білік, 1999.-б. 678.
- Шаймерденов Сафуан//Солтүстік Қазақстан: энциклопедия..-Алматы:Арыс, 2006.-б. 625-626.

Құрастырушы: Казиканова А.Қ.
ақпараттық-библиографиялық бөлім

К читателям

Предлагаемый вашему вниманию рекомендательный указатель посвящен 85-летию со дня рождения известного казахского писателя, нашего земляка Сафуана Шаймерденова.

В указателе представлена биография писателя, список его произведений, материалы о его жизни и творчестве, дан краткий библиографический обзор некоторых произведений автора, имеющихся в фонде научной библиотеки СКГУ им. М.Козыбаева.

Пособие предназначено для преподавателей, студентов, а также для широкого круга читателей.

Сафуан Шаймерденов **/1922-2007/**

Мастер художественного слова, одна из ярких звезд казахской литературы, Сафуан родился 15 апреля 1922 года в ауле Амангельды Пресновского/ныне Жамбылского/ района Северо-Казахстанской области. После окончания средней школы работал учителем в родном ауле, затем в 1942-1945 гг.- в редакции газеты «Ленин туы» литературным сотрудником. В 1950 году с отличием окончил филологический факультет Казахского государственного университета. Работал корреспондентом в карагандинской молодежной газете, был заведующим отделом журнала «Әдебиет және искусство» /ныне «Жулдыз»/, затем руководил секцией прозы Союза писателей Казахстана.

С 1955 г.- заместитель главного редактора газеты «Қазақ әдебиеті», с 1958 по 1960гг.- секретарь правления Союза писателей Казахстана, с 1970 по 1975 год- главный редактор репертуарной коллегии Министерства культуры Казахской ССР. В начале своей литературной деятельности выступает на страницах газет и журналов с короткими рассказами, очерками, стихами и критическими статьями. Большое влияние на становление С.Шаймерденова, как писателя, оказали С.Муканов, М.Ауэзов.

Первый его роман «Путь в будущее» вышел в свет в 1953 году. Это же произведение издано на русском языке в 1958 году под названием «Инеш». Наибольшую известность получил цикл повестей С.Шаймерденова «Свет жизни»/ «Время», «Ласточка моя» /»Карлыгаш»/, «Свет жизни», «Гнев собаки», «Плачущая ива», который неоднократно переиздавался и был переведен на многие иностранные языки.

На русском языке в 1966 г. издана книга повестей «Мачеха». А в 1970 г. вышла новая книга С.Шаймерденова «Перелетные птицы», в которую вошли лучшие повести писателя, отличающиеся сюжетной остротой,

многоплановостью, психологической достоверностью. Перед героем повести «Перелетные птицы» открывается дорога к новой жизни: он может стать лучше, чем был прежде. Правда, писатель решает проблему несколько необычно: утверждает, отрицая. Герой вроде бы и воспринимает новое, но на самом деле оказывается одним из его ярых сторонников.

За книгу «Степной сокол»/Повесть о Битабаре/ писатель удостоен в 1974 году премии на всесоюзном конкурсе ВЦСПС и СП СССР за лучшее произведение художественной прозы о современном рабочем классе.

Битабар- главный герой повести- аульный борец, плоть от плоти своего народа со всеми его достоинствами и недостатками. Это цельный, но далеко не однозначный характер. Он работает на карагандинской шахте и благодаря своей недюжинной физической силе и трудолюбию становится ударником. Но в конце концов он возвращается в свою родную степь. Битабар, работая в шахте, выработал для себя вполне определенные этические и даже эстетические идеалы и вернулся в аул преображенным. Иначе бы он не стал так пропагандировать среди земляков шахту.

Раскрывать жизнь человека в тесной связи с жизнью животных, использовать их для выявления пружин человеческих отношений - давняя, уже определившаяся и устоявшаяся традиция в художественной литературе. Повесть С.Шаймерденова «Маргау» написана именно в этой традиции. Основное событие повести тесно связано с жизнью пса по кличке Маргау. Писатель широко и разносторонне показывает среду, в которой обитает Маргау, семью чабана Лезбая на дальнем отгоне.

Композиция повести позволила автору на малой площади вместить большое число картин жизни персонажей. Собственно действия начинаются с кульминации: гости шумно отгуляли в доме Лезбая, собака покусала Каргабека. Действия, которые произошли ранее, как и вся предистория хозяина и собаки, даны как лирические отступления.

В повести многие персонажи обрисованы достаточно глубоко и полно, показаны в действии, в движении. Таков хозяин Лезбай, человек от природы скромный, трудолюбивый, он работает не для славы, а на совесть. Таковы и его сыновья-погодки Сабыр, Дабыр, Адыр. Стремясь показать, откуда взялся Маргау, С.Шаймерденов выводит в повести образ знатока собак Ивана Ивановича., который увлекательно рассказывает об их породах и повадках.

В 1964 году С.Шаймерденов издает свою первую книжку- картинку для детей «Жанар и Данар», в последующие годы «Шалун», «Шалдуар» также написаны им для детей.

С. Шаймерденов известен также как драматург. Его пьесы « Где ты, Зарина?», «Степной цветок», «Ты моя песня», «Докей едет», «Четверо холостяков и одна девушка», «Нареченный отец», «Поднявший верблюда», «Мир Аруаны» и др. получили высокую оценку литературных специалистов и общественности, с успехом прошли на театральных сценах нашей республики и за рубежом.

Большой вклад писатель внес в литературу как переводчик. Им переведены на казахский язык произведения Л.Толстого, индийского классика Р.Тагора, белорусского драматурга А.Макаенка, французского драматурга А.Мильяжа.

Им изданы книги литературно-критической прозы и эссе «Приливы литературные», «Ладони старейшины», за которые в 1988 году автор удостоен Государственной премии Казахской ССР им. Абая.

В книге «Приливы литературные» помещены статьи и рецензии, написанные в разные годы, но это не просто критические работы, а глубокие раздумья о родной литературе, ее насущных проблемах и перспективах, вопросах литературных взаимосвязей и художественного перевода. Так, в письме к Габиту Мусрепову автор поднимает вопрос о тогдашнем состоянии литературно-

творческой традиции в Казахстане, уровне профессионализма казахских писателей, недостаточном внимании к абаевским традициям, о необходимости учебы у русской классической литературы. Причем молодой литератор пишет не в сухо эпистолярном стиле, а как подобает мастеру пера, высокопоэтично и эмоционально. Говоря о заботе, проявляемой Г.Мусреповым о молодых писателях, С.Шаймерденов уподобляет его струнам домбры, которые обычно молчат, но при прикосновении к ним издают прелестные звуки. Эти звуки и есть забота маститого писателя о молодой поросли, тонко замечает автор.

Вторую часть книги «Приливы литературные» составляют статьи о переводах. В них изложена краткая история переводческого дела в Казахстане, проанализированы переложения конкретных произведений /»Тихий Дон», «Поднятая целина», «Донские рассказы»/ и на этой основе затронуты проблемы выработки принципов художественного перевода и мастерства переводчика.

Статьи и рецензии Шаймерденова посвящены также вопросам драматургии, театральным постановкам пьес и актерскому мастерству исполнителей главных ролей в спектаклях/ особенно К.Куанышбаева и Ш.Джандарбековой/. Здесь видны разновидности дарования писателя, его эрудиция, это ощущается, когда он анализирует сочинения классиков казахской литературы М.Ауэзова, С.Муканова, Г.Мусрепова, Г.Мустафина.

Содержание книги «Приливы литературные» полностью соответствует названию. Действительно, характеризуя этапы развития казахской прозы, автор дает зримую картину литературной жизни трех десятилетий, показывает приход в творчество одной волны талантов за другой.

Книга «Тепло ладони» состоит из повестей, рассказов, эссе, воспоминаний о близких автору людях, коллегах, старших братьях по перу, о своей семье и друзьях... Мы узнаем о трудном детстве писателя, оставшегося в восемь лет без матери, его юношеских годах и службе в армии,

студенческой жизни. Вместе с писателем путешествуем по Казахстану, встречаемся со многими знакомыми и незнакомыми людьми, беседуем с выдающимися писателями и деятелями культуры республики, узнаем о них немало нового и интересного. Это - не просто эссе или воспоминания. Это - и размышления, и штрихи, и портреты, и коротенькие юморески. В них автор сумел с достаточной полнотой передать пульс времени, живо воссоздать милые многим образы Мухтара, Сабита, Баурджана, Габита, показать яркое художническое и человеческое своеобразие Нургисы Тлендиева, Хамита Ергалиева и других современников. «Тепло ладони» свидетельствует о возникновении в казахской литературе нового типа мемуарного жанра, сочетающего в себе достоверность и опосредованное повествование. И читается книга легко, с интересом. На ее страницах перед нами предстает действительность, полная противоречий, радости и курьезов, столкновений, компромиссов и неожиданностей. И это еще раз свидетельствует о том, что творчество Шаймерденова столь же многообразно и оригинально, как и сама жизнь.

За перевод романа Р.Тагора «Кризис» наш земляк удостоен премии им. Б. Майлина/1984 г./В 1992 году Сафуану Шаймерденову присвоено звание «Народный писатель Казахстана». Он награжден орденами «Знак Почета» и «Отан». Славный сын Северного Казахстана никогда не забывал своей малой родины, часто бывал в родных местах. В 1992 году Сафуану Шаймерденову присвоено звание «Почетный гражданин города Петропавловска».

Писатель ушел из жизни 23 февраля 2007 года.

Сафуан Шаймерденов создал неповторимые реалистические образы. Многие произведения, вышедшие из-под его пера, вошли в золотой фонд отечественной литературы.

Произведения С.Шаймерденова

- Богатырь и пастух: Отрывок из повести/ Пер. с каз.О.Саракташ.-Алма-Ата: Жалын, 1986.-30 с.
- Вот едет домой Докей: Пьесы.-Алма-Ата: Онер.- 1983.-328 с.
- Знакомый сосед: Рассказы.-Алма-Ата: Жазуши, 1966.- 114 с.
- Инеш: Роман/Авториз. пер. с каз.С Никитина.- Алма-Ата: Жазуши, 1969.-284 с.
- Маргау: Повесть/ Пер . с каз. Т.Золотухиной. -Алма-Ата: Жалын, 1981.-112 с.
- Мачеха: Повести и рассказы.-Алма-Ата: Жазуши, 1966.-196 с.
- Перелетные птицы: Повести и рассказы.- Алма-Ата: Жазуши, 1973.-256 с
- Перелетные птицы: Повести и рассказы.- Алма-Ата: Жазуши, 1979.-448 с.
- Свет жизни : Повести.- Алма-Ата: Жазуши, 1972.-453 с.
- Селевой поток: Повести и рассказы.- Алма-Ата: Жазуши, 1977.-216 с.
- Степгой сокол: Повесть о Битабаре/Пер. с каз.О. Саракташ.-М.: Профиздат, 1979.-176 с.
- Тепло ладони: Повести , рассказы и эссе.-Алма-Ата:Жазуши, 1987.-365 с.
- Ты песнь моя: Пьесы.- Алма-Ата: Жалын, 1976.-176 с.

Список литературы о творчестве С.Шаймерденова

- Адрихин В. Битабар и другие // Простор.-1974.-№ 4.-С.90-91
- Каратаев М.О чем плачут «Степные богатыри» //Литературная газета.-1975.-24 сентября
- Каскабасов С. Писатель-гражданин:С.Шаймерденову-70 лет// Простор.-1992.-№ 6.-С.169-170
- Плотников С. Праздник на джамбулской земле: О писателе С.Шаймерденове// Ленинское знамя.-1992.-27 июня
- Сысоева О.Крылья таланта: К 85-летию народного писателя Сафуана Шаймерденова //Северный Казахстан.-2007.-13 апреля
- Сысоева О. Сафуан Шаймерденов // Проспект СК.-2007.-13 апреля
- С.Ш.Шаймерденову-50 лет //Литературная газета.-1972.-28 июня
- Шаймерденов С., Даримбет В. Новое осмысление нашей литературы //Казахстанская правда.-1996.-28 ноября
- Шаймерденов Сафуан//Казахстан: Национальная энциклопедия.-Т.5.-Алматы: Казак энциклопедия, 2006.-С.406-407
- Шаймерденов Сафуан // Петропавловск: Время. События, Люди.- Петропавловск: Северный Казахстан, 2004.-С.265
- Шаймерденов Сафуан //Писатели Советского Казахстана:Био-библиографический справочник.-Алма-Ата, 1987.-С.677-678
- Шаймерденов Сафуан//Казахская ССР: краткая энциклопедия.-Т.4.-Алма-Ата, 1991.- С.599
- Шаймерденов Сафуан //Писатели Казахстана: Справочник.-Алма-Ата, 1982.-С.261

- Шаймерденов Сафуан //Северо-Казахстанская область:Энциклопедия.-Алматы: Арыс, 2004.-С.584-585
- Шимырбаева Г. Сафуан Шаймерденов: «Я сделал все, что было в пределах данного мне Богом таланта»// Казахстанская правда.-2002.-20 июля

Подготовила : Макаренко О.М.
Информационно-библиографический отдел